

© Каменчук Т. О.

Каменчук Т. О. – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

ПОНЯТТЯ «ЛОЯЛЬНОСТІ» В СИСТЕМІ СУМІЖНИХ КАТЕГОРІЙ

Політична лояльність – це якісна характеристика владних відносин. Однак вона являє собою не однозначний моноспрямований вплив, а двоєдиний процес внутрішньої взаємодії соціально-політичних чинників, здатних перетворювати (на користь спільних інтересів) постійно виникаючі проблеми й протиріччя, домагаючись стійкого розвитку суспільства й держави.

Зазначена у статті проблема є значимою й актуальною як для політичної теорії, так і політичного практикуму, тому що без лояльності, без взаємної підтримки влади й народу важко розраховувати на стабільність владних відносин, високу організованість, дисципліну й належний правопорядок в країні [Див. дек тал.: 1].

Метою даної статті є визначення ключового поняття «лояльність» у системі суміжних категорій.

Задля досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання:

- виділити сутнісні ознаки лояльності в загалі, політичної лояльності – зокрема;
- дослідити загальні і специфічні риси поняття «лояльності», як політичної категорії, та суміжних з ним інших понять – толерантність, законслухняність, конформізм, коректність (політкоректність), емпатія та іншими.

Так, якщо лояльність – це доброзичливе ставлення, що тримається в рамках законності й моралі, то коректність – це увічливість, тактовність, емпатія – здатність озиватися на переживання людей. Коректність може бути лише зовнішньою ознакою поведінки, що іноді вступає в протиріччя із внутрішнім почуттям. В контексті даної статті доцільним уявляється аналіз поняття політичної коректності. Термін «політ коректність» почав використовуватися наприкінці 80-х років ХХ ст. й мав за мету – сприяти соціально комфортному існуванню у мультикультурному суспільстві людей різних національностей, вірувань, соціального статусу, переконань. Політична коректність (political correctness) – це вимога запобігати дискримінації будь-яких груп населення (етнічних, расових, сексуальних меншин, жінок, інвалідів, людей похилого віку тощо), тобто толерантно ставитися до них, дотримуватися комунікативної пристойності, терпимо (толерантно) ставитися до інакодумства.

Своєрідний громадянський кодекс правил політичної (соціальної, культурної) поведінки і комунікації, що склався в середовищі інтелігентської субкультури Заходу на початку 80-х років ХХ ст. стосовно проблеми меншин, – визнання й дотримання їх права на культурну самобутність. Вимоги коректного ставлення до різних етнічних, культурних, статевих груп, до інвалідів і хворих, людей літнього віку тощо. Зараз у багатьох суспільствах вважаються неприпустимими принизливі висловлювання щодо расової, релігійної чи національної приналежності, фізичних чи психічних вад інших людей. Стають усе більш категоричними вимоги дотримуватися рівності жінок та чоловіків у суспільному й приватному житті, у виконанні службових обов'язків тощо.

«Політична коректність» є наслідком і свідченням змін у громадській думці, наявного у суспільстві прагнення подолати лінгвістичну й фактичну дискримінацію (расизм, сексизм тощо [2, с. 84]) за допомогою вживання нових слів і виразів (евфемізмів), які є більш м'якими, ввічливими синонімами слів політично некоректної лексики. Усе це робиться для того, щоб пом'якшити расову й гендерну дискримінацію, майнову нерівність, підняти престиж деяких професій, приховати фізичні вади. Ідеологія «політичної коректності» є вираженням прагнення подолати існуючі в суспільстві відмінності і протиріччя шляхом вживання «нейтральних» термінів.

Лояльність як особистісна характеристика індивіда припускає його толерантність (від лат. *tolerantia* – терпимість) до думки потенційного опонента в рамках політичних відносин й означає визнання того, що в соціально диференційованому суспільстві неминуче й закономірно існування різних, у тому числі різноспрямованих і навіть зовсім протилежних політичних інтересів, переконань та поглядів. Толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння різноманіття культур світу, форм самовираження й способів проявів людської індивідуальності [3, с. 45-46]. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті й переконань. Толерантність – це не поступка, полегкість або потурання. Це, насамперед, активне відношення, формоване на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Це обов'язок сприяти закріпленню прав людини, плюралізму (у тому числі культурного плюралізму), демократії і правопорядку. Прояв толерантності не

означає терпимого відношення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожний має право дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Це визнання того, що люди за своєю природою розрізняються по зовнішньому вигляді, становищу, мові, поведженню й цінностям і мають право жити у світі й зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим. Як виразно зазначив у свій час І. Кант, «свобода одного закінчується там, де починається свобода іншого».

У даному контексті доцільно порівняти ключове поняття «лояльність» з поняттям «законослухняність». У сучасних політологічних дослідженнях «лояльність» та «законослухняність» також часто виступають як тотожні поняття. У той же час вони мають істотні розходження: якщо лояльність вживається як характеристика в галузі владних відносин, то «законослухняність» відображає характер особистої поведінки виключно в правовій сфері. Законослухняність – здатність людини поважно ставитися до існуючих у суспільстві норм, правил суспільного життя, настанов та імперативів влади, дотримуватися їх, визнавати й шанувати суспільні авторитети, виконувати зобов'язання, покладені на неї громадою.

В особистісному аспекті лояльність не слід ототожнювати з конформізмом як здатністю індивіда пристосовуватися, адаптуватися до умов, життя (середовища), що змінюються. Конформізм (від латинського *conformis* – подібний, згідний) є пристосовництво, пасивне прийняття існуючого порядку речей, думок, що панують в суспільстві. Конформізм – це відсутність власної позиції, безпринципне й некритичне ставлення до будь-якого зразку, що володіє найбільшою силою впливу, тиску (думка більшості, авторитет, традиції й т. п.). На відміну від конформізму, лояльність припускає активну участь індивіда у розробці групових норм, свідомому засвоєнні соціальних цінностей і співвідношення, що випливає з власного розуміння та поведінки з інтересами колективу, суспільства [Див. 4, с. 20-22].

Від лояльності варто відрізнити також конформність (конформні реакції), поняття якої досліджується соціальною та політичною психологією [Див. докл.: 5]. Засвоєння певних групових норм, звичок і цінностей – необхідний аспект соціалізації особистості й передумова нормального функціонування будь-якої соціальної системи. Але соціально-психологічні механізми такого засвоєння й ступінь автономії особистості стосовно групи бувають різними. Тому, хоча висока конформність й асоціюється з певним типом особистості, її не можна вважати самостійною особистісною рисою.

Таким чином, можна сказати, що порівняльний аналіз терміна «лояльність» з іншими, близькими до нього термінами поглиблює розуміння про цей феномен і дозволяє безпосередньо дослідити його сутність та природу й сформуванню відповідне визначення.

Поняття «лояльність» має свої історичні й духовно-світоглядні (філософсько-політологічні) аспекти. До перших варто віднести історичні типи прояву й осмислення цього феномена. До других – сутність поняття, його зміст і форми прояву, його структуру й функції.

Структурно політична лояльність може бути розглянута по декількох підставах:

- за суб'єктом – індивідуальна, групова, партійна і т. д.;
- за об'єктом (спрямованістю) – до держави, конституції, політичного курсу, лідерів і т. д.;
- за ступенем інтенсивності;
- за правовим статусом – добровільна або обов'язкова (присяга, підписка);
- за історичними проявами;
- за стабільністю (свідома – стабільна, несвідома – нестійка);
- за способами підтримки (авторитарний, демократичний).

Як політичний феномен, лояльність поряд зі структурою має свої закони (механізми) функціонування й розвитку. До них можна віднести:

- єдність легітимності та лояльності;
- обумовленість рівнем розвитку політичної культури;
- відповідність політичної свідомості і поведінки як вираження того або іншого рівня політичної лояльності.

У змістовному відношенні лояльність виявляє в собі кілька взаємозалежних складових:

- звичаї й традиції як джерела лояльності;
- емоційно-вольові стани як рушійні мотиви лояльності;
- подання й ідеї як критерії оцінки лояльності;
- способи й форми поведінки як вираження лояльності в тому або іншому виді.

Факторами, які сприяють формуванню лояльності у суб'єкта, можуть бути:

- осмислення, розуміння суті політичної влади, закону, проведеної політики й т. д.;
- збіг або розбіжність поглядів, інтересів і цілей суб'єкта лояльності з політичною реальністю;

- формування відносин (лояльності або нелояльності) до існуючих реалій;
- визначення свого місця в політичному спектрі в рамках або поза рамками режиму.

Лояльність – явище багатогранне та суперечливе і, як таке, має свою межу. Порушення цієї межі послабляє лояльність і навіть перетворює в антипод – нелояльність. У рамках межі лояльність проявляється в різному ступені: від активної підтримки, пасивно-нейтрального відношення – до активно-демонстративної протидії й навіть заколоту.

Політична лояльність виконує в суспільстві стабілізаційні, комунікативні та інтегруючі функції. Типологічно її можна представити як відношення, зв'язок між суб'єктом лояльності та об'єктом лояльності. Лояльне відношення реалізується в практичній діяльності людей, їх повсякденному поведінні й відповідним чином взаємозалежно з їх свідомістю, світоглядом, інтересами, метою тощо.

Як форма політичних, владних відносин, як форма політичної поведінки лояльність виражається в усвідомленому відношенні і добровільному дотриманні громадянами і їх об'єднаннями встановлених законом прав й обов'язків, порядку і правил реалізації своїх соціальних і політичних інтересів у сформованій політичній системі.

У феномені лояльності можна виділити внутрішню – особистісну й зовнішню, соціально виражену сторони.

До внутрішніх, змістовних аспектів лояльності індивіда можна віднести такі її особистісні грані, як громадянськість, духовність, моральність, патріотизм.

Зовнішня, формальна сторона лояльності визначається ступенем і формами участі індивідуума в суспільно-політичному житті і його законослухняністю.

З погляду системного підходу, лояльність є системостворюючий та системозберігаючий (конструктивний, стабілізаційний, позитивний) зв'язок. Тоді як нелояльність – навпроти, є зв'язок системообурюючий, негативний, деструктивний. Лояльність забезпечує стабільність і розвиток соціальної системи, нелояльність – її руйнування й зміну в повній відповідності з основним законом філософії про єдність і боротьбу протилежностей.

Конкретні характеристики вищезгаданих компонентів лояльності мають історичний характер і відповідають рівню політичної культури даного суспільства.

Як політичний феномен лояльність не виникає автоматично. Вона формується й розвивається в процесі розвитку самого громадянина (суспільства), в рамках родини, школи, інших суспільних і політичних інститутів, у першу чергу – державних. Держава може впливати на процес формування лояльності різними способами: ідеологічно (освіта, пропаганда ідей); економічно (забезпечення і захист); політично (у тому числі шляхом використання апарата примусу); юридично (створення відповідної законодавчої бази).

Таким чином, політична лояльність є свого роду негласний договір між державою й громадянами із приводу забезпечення стабільного становища та розвитку суспільства в цілому.

В суто політологічному розумінні лояльність, як громадська діяльність, поведінка в галузі політики й політичного життя, є однією з важливих складових політичної культури і у цьому змісті пов'язана з її станом та рівнем розвитку в суспільстві. Політична культура знаходить своє вираження в діяльності держави, політичних партій і політичних рухів, громадських організацій, трудових колективів, окремих громадян, у конституції, у системі правових норм, у відношенні до них громадян країни, без яких важко уявити собі лояльність, особливо в суспільстві, яке реформується.

Таким чином, політичну лояльність можна представити як інтегральну характеристику, як сукупність і результат багатьох додатків, спрямованих на підтримку стійкого стану соціуму. Вона визначає політичну орієнтацію особистості і, що дуже важливо в демократичному суспільстві, забезпечує стабільне положення людини в сфері суспільно-політичних відносин, у практичній політиці, формує її відношення до політичних цінностей, норм та ідеалів, а також до політики держави.

Можна сказати, що політична лояльність являє собою феномен багаторівневий і багатофакторний, що, з одного боку, ускладнює для правлячої еліти проблему забезпечення стабільності держави, з іншого боку – забезпечує деяку свободу дій, створюючи можливість компенсувати відсутність лояльності в одних сферах за рахунок її наявності в інших.

Як необхідний елемент стабільності держави, лояльність виявляється безпосередньо пов'язаною із проблемою визнання суспільством правомірності і справедливості існуючої політичної влади. І хоча в розпорядженні еліти, здавалося б, перебувають всі ресурси влади, це не може гарантувати їй стабільності власного становища без знаходження вирішального ресурсу – політичної лояльності основної частини населення.

Проблема лояльності виникає на рівні визнання індивідом прийнятого конституційного

законодавства і існуючої політичної влади. Визнання або невизнання пануючої влади, сприяння або протидія їй – найважливіший показник легітимності влади, характеристики близької до лояльності, хоча й різноспрямованої. Якщо легітимність виражає потребу народу в законній, справедливій і визнаній владі над собою, то лояльність виражає потребу влади в підтримці й співробітництві громадян. Проблема лояльності виявляється прямо пов'язаною з легітимністю. Довіра до політичних інститутів тісно пов'язана з лояльністю до політико-інституціонального устрою.

Таким чином, поняття легітимності стає конструктивною підмогою в розумінні співвідношення лояльності відносин «влада – народ», коли воно трактується не у вузько юридичному, а в соціально-політичному змісті, як визнання правомірності існуючої влади власним суспільством та іншими державами. Легітимність політичної влади, а, отже, лояльне (нелояльне) до неї відношення, обумовлюється багатьма обставинами, серед яких – популярність лідерів, відповідність режиму і цілей еліти, її принципів і способів дії традиціям, що знайшли або не знайшли відбиття в законах, і т. п.

Саме таким шляхом у суспільства (чи індивіда) по відношенню до влади формується так званий соціальний характер (поняття введено Е. Фромом) [6, с. 48]. Соціальний характер – це результат динамічної адаптації людської природи по відношенню до політичного устрою. Зміни соціальних умов приводять до змін соціального характеру, тобто до появи нових потреб та вимог. Ці нові потреби породжують нові ідеї, в той же час підготовлюють людей до їх сприйняття. Нові ідеї, в свою чергу, укріплюють та підсилюють новий соціальний характер та направляють людську діяльність в нове русло. Таким чином, соціальні умови впливають на політичну ситуацію шляхом формування соціального характеру, але цей характер не є результатом пасивного пристосування до соціально-політичних умов. Соціальний характер – це результат динамічної адаптації на основі невід'ємних якостей людської природи, які є біологічними чи такими, що виникли в ході історії і істотно впливають на стабільність у суспільстві в цілому та соціально-політичний порядок в ньому, зокрема [Див. докл.: 7].

Диференційований підхід дозволяє певною мірою визначити ступінь лояльності, з огляду на ту обставину, що конкретний індивід в один й той же час зовсім по-різному може ставитися, наприклад, до політичного режиму (лояльно), а до його політичних лідерів (нелояльно).

Можна зробити висновок, що політична лояльність являє собою феномен багатогранний і суперечливий. Політична лояльність – ознака громадянськості, що полягає у визнанні людьми чинних законів, у згоді перебувати в межах законності, в чинному «правовому полі», у вмінні дотримуватися встановлених норм, правил, вимог та настанов влади. Це здатність громадянина до самоорганізації через підпорядкування своєї поведінки чинним законам держави. Разом з цим лояльність не заперечує критичного ставлення особистості до влади та її настанов. Громадянськість, в свою чергу, – це духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, яка обумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням приналежності до конкретної країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тітаренко А. В. Політична лояльність як детермінанта забезпечення політичного порядку та стабільності держави: Дис. ... канд. політ. наук, спеціальність 23.00.02 — політичні інститути та процеси / А. В. Тітаренко. — Одеса : ОНЮА, 2008. — 196 с.
2. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф ; пер. с нем. — М. : АСТ, 2003. — 528 с.
3. Давыденко В. И. Толерантность как концепт в русской, украинской, английской и французской языковой традиции // Наукові зап. Луганського нац. педагогічного університету. Сер. «Філологічні науки». Поліетнічне середовище: культура, політика, освіта / В. И. Давыденко. — Луганськ, 2004. — Вип. V. — С. 42-51.
4. Тітаренко А. В. Вказ. робота.
5. Вацлавик Пол Психология межличностных коммуникаций / Пол Вацлавик, Дженет Бивин, Дон Джексон ; пер. с англ. — СПб. : Речь, 2000. — 299 с.
6. Фромм Э. Характер и социальный процесс / Э.Фромм // Психология личности. Тексты / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и др. — М., 1982. — С. 48-54.
7. Левчук І. І. Соціально-політичний порядок: сутність, детермінанти, інституціоналізація у сучасному політичному просторі: Дис. ... канд. політ. наук, спеціальність 23.00.02 — політичні інститути та процеси / І. І. Левчуку. — Одеса: ОНЮА, 2011. — 192 с.